

4
1296

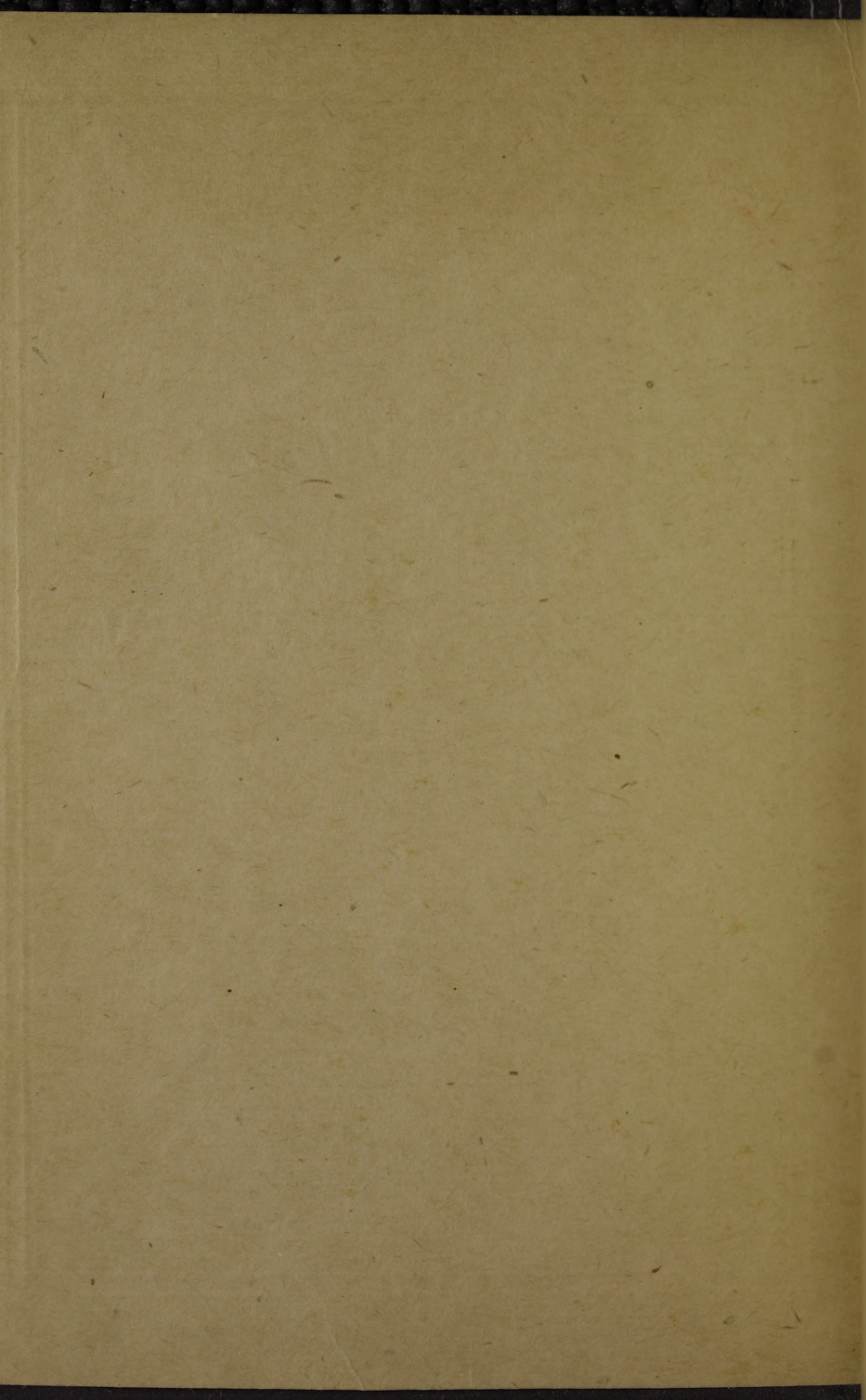
4
1296

LATVIJAS PSR IZGLĪTĪBAS MINISTRIJAS
ZINĀTNISKI PĒTNIECISKAIS INSTITŪTS

LATVIJAS PSR
TREŠO „PEDAGOĢISKO LASIJUMU“ REFERATI

**PAR SKOLĒNU
VALODAS KULTURU**

RĪGĀ 1957

L
LATVIJAS PSR IZGLĪTĪBAS MINISTRIJAS
SKOLU ZINĀTNISKI-PĒTNIECISKAIS INSTITŪTS

~~4~~
1296
H
1296

LATVIJAS PSR
TREŠO „PEDAGOĢISKO LASĪJUMU“ REFERĀTI

PAR SKOLĒNU
VALODAS KULTURU

Rīgā 1957

0309065251

Latv. PSR Valsts Biblioteka
Inv 57-8821

Доклады третьих
„Педагогических чтений“
Латвийской ССР

Pauls A. M.

На латышском языке

PRIEKSVārds.

Viens no mūsu skolas uzdevumiem ir izkopt skolēnu runas un rakstu valodu. Tas nozīmē 1) mērķtiecīgi paplašināt vārdu krājumu; 2) attīstīt prasmi veidot teikumus un sakarīgu stāstījumu; 3) nostiprināt rakstu valodas iemaņas un izstrādāt rakstu darbu sistemu.

Ievērojot minēto jautājumu svarīgumu un aktualitāti, Latvijas PSR trešajos «Pedagoģiskajos lasījumos», kas notika 1956. gada februārī, nolasīts skolēnu runas un rakstu valodas izkopšanai veltīts referatu cikls, kurā ietilpst šādi darbi:

1) «Mazsalacas vidusskolas skolotāju kolektīva pētījums par V klasē apgūstamo jauno vārdu krājumu»¹, referente Mazsalacas vidusskolas skolotāja R. Pabrika;

2) «Gramatiski stilistiski vingrinājumi», referente Rīgas 1. Leona Paegles vidusskolas skolotāja un Rīgas Pedagoģiskā instituta aspirante A. Greitjāne;

3) «Skolēnu runas kulturas attīstīšana literatūras lasīšanas stundās», referents Kuldīgas 1. septiņgadīgās skolas skolotājs J. Velde;

4) «Kā es veidoju skolēnu valodas kulturu, mācot V klasē īpašības vārdu», referente Naukšēnu septiņgadīgās skolas skolotāja E. Brūmane;

5) «Vienotā ortografijas, interpunkcijas un runas režīma iedzīvināšana Valkas vidusskolā», referente Valkas vidusskolas skolotāja A. Saldūksne.

Jo bagātāks skolēnu vārdu krājums, jo plašākas ir viņu izteiksmes spējas. Lai darbs ar leksiku būtu mērķtiecīgs un sistematisks, skolotājam labi jāpārzina mācāmā viela, ar to saistītie skolēniem svešie jēdzieni un vārdi.

Pirmo mēģinājumu sakopot iemācāmos vārdus veicis Mazsalacas vidusskolas skolotāju kolektīvs. 1953./54. un 1954./55. mācību gadā tas reģistrējis jaunos jēdzienus un to apzīmējumus,

¹ Referats iespiests rakstu krājuma «Padomju Latvijas Skola» 1955. gada 3. numurā.

kas V klases skolēniem jāapgūst visos priekšmetos. Sakarā ar to izdarīti interesanti secinājumi un veikti pasākumi mācību darba uzlabošanai.

Pārskats par iemācāmo leksiku skolotājiem palīdzējis tematus izplānot tā, lai nerastos jauno jēdzienu un vārdu sablīvējumi. Skolotāji atraduši racionālus paņēmienus, kā jaunos vārdus izskaidrot, nostiprināt un ieviest skolēnu runas un rakstu valodā. Jauno vārdu iemācīšanā plaši izmanto arī uzskati. Tā kā V klasē no dažādām pamatskolām ieplūst audzēkņi ar nevienādi izkoptu valodu, skolotāji cenšas ar individuālu pieeju izlīdzināt robus viņu zināšanās. Šai sakarā izdevies saliedēt priekšmetu skolotāju, klašu un internāta audzinātāju darbu un nodibināt ciešu kontaktu ar vecākiem. Ar tādu mērķtiecīgu darbu panākts sekmju uzlabojums.

Vispārinot pozitīvo pieredzi, Mazsalacas vidusskolas skolotāji jaunos vārdus reģistrē arī citās klasēs un izkopj darbu ar leksiku.

Rīgas 1. Leona Paegles vidusskolas skolotāja un Rīgas Pedagoģiskā institūta aspirante A. Greitjāne savā referatā «Gramatiski stilistiski vingrinājumi» pievēršas ļoti svarīgam jautājumam — rakstu darbiem valodas stundās, kas līdz šim mūsu skolas praksē atstāti novārtā. A. Greitjānes referats tiks izdots atsevišķā brošūrā ar klāt pievienotu stilistiski gramatisko vingrinājumu krājumu.

Kuldīgas 1. septiņgadīgās skolas skolotājs J. Velde referatā «Skolēnu runas kulturas attīstīšana literatūras lasīšanas stundās» apraksta paša pārbaudītos metodiskos paņēmienus skolēnu vārdu krājuma paplašināšanai un stāstījuma izkopšanai. Skolotājs labi pārdomājis, kā izskaidrot un nostiprināt skolēniem svešos vārdus, lai viņi tos lietotu savā runas un rakstu valodā. J. Velde rīkojas šādi: 1) no attiecīgā literārā darba vai tā fragmenta izraksta skolēniem iegaumējamus vārdus un tos atzīmē stundas plānā, 2) stundas gaitā šos vārdus iekļauj savā stāstījumā, uzraksta uz tāfeles un paskaidro, 3) liek skolēniem jaunos vārdus ierakstīt burtņīcās un 4) nākamajā stundā tos atprasa, uzdodot iesaistīt teikumos. Pareizi skolotājs Velde uzsver, ka pierakstāmi tikai tie vārdi, kas mūsu dienās dzīvi un lietojami. Archaismi un apvidus vārdi jāpaskaidro, lai skolēni zinātu to nozīmi, bet tie nav jāievieš aktīvajā vārdu krājumā.

Lai skolēni varētu patstāvīgi noskaidrot viņiem nepazīstamo vārdu nozīmi un rakstību, skolotājs Velde ieteicis iegādāties tiklab svešvārdu, kā arī pareizrakstības vārdnīcu un iemācījis tās lietot.

Izkopjot skolēnu runas valodu, skolotājs prasa atbildes pilnos,

noapaļotos teikumos, izvērstu stāstījumu pēc noteikta plāna, kurā ir sava ievada, temata iztirzājuma un nobeiguma daļa. Lietderīgs ir ieteikums skolēniem, gatavojot mājās stāstījumu, norunāt to balsī.

Skolotājs Velde cenšas atrisināt arī problematisko jautājumu, kad labot stāstītāja kļūdas. Viņš stāstījuma laikā izlabo tikai tās kļūdas, kas nerada skolēnu domu gaitā jūtamu pārtraukumu. Ar to palaikam nepietiek, jo katrā ziņā jāizlabo arī būtiskas kļūdas, kas nepareizi ievirza visu stāstījumu. Pārējās var izlabot, novērtējot atbildi.

Referatā ir arī trūkumi. Tā, piemēram, skolotājs Velde nestāsta, kā viņš labo skolēnu izrunu, piemēram kļūdas šaurā un platā e izrunā; otrkārt, rakstā nav atspoguļots, kā skolotājs izkopj izteiksmīgu stāstījumu. Arī šiem jautājumiem skolēnu valodas kulturas celšanā ierādāma izcila vieta.

Naukšēnu septiņgadīgās skolas skolotāja E. Brūmane referatā «Kā es veidoju skolēnu valodas kulturu, mācot V klasē īpašības vārdu» pastāsta, ka klasē viņa ne tikai noskaidro gramatiskos jēdzienus, likumības un definīcijas, bet arī parāda aplūkojamās vārdu šķiras nozīmi gleznainā un emocionālā valodā.

Tā viņa māca savus skolēnus runāt un rakstīt ne tikai pareizā, bet arī bagātā un izteiksmīgā valodā. Referatā atklāta skolotājas pārdomātā darba sistēma, kur gramatikas mācīšana cieši saistīta ar valodas izkopšanas praksi. Jau ar pirmo stundu vingrinājumi vārdos un rakstos izraudzīti ar tādu nolūku, lai ne tikai nostiprinātu zināšanas gramatikā, bet arī kuplinātu skolēnu vārdu krājumu un attīstītu viņu izteiksmes spējas. Labi, ka rakstveida gramatiskie vingrinājumi, diktāti, atstāstījumi un sacerējumi izriet cits no cita. Tos apvieno arī kopīga tematika — ziema un ar to saistītās dabas un darba dzīves ainas. Varētu iebilst, ka šāda tematika pārāk ierobežota un vienmuļa, bet skolotāja Brūmane to izvēlējusies ar zināmu didaktisku nolūku. Viņa pakāpeniski, ejot no vieglākā uz grūtāko, ar vingrinājumiem, diktātiem un atstāstījumiem sagatavo skolēnus patstāvīgākam darbam — sacerējumam «Saulaina ziemas diena». Tā skolēni pamazām uzkrāj nepieciešamos vārdus, nostiprina to pareizrakstību un iemācās lietot epitetus. Tas, protams, nenozīmē, ka V klasē gadu no gada būtu jāizmanto viena un tā pati tematika. Ar tamlīdzīgiem darba paņēmieniem skolotāja Brūmane uzlabojusi gramatikas mācīšanu un veikusi labu valodas izkopšanas darbu.

Skolotājas A. Saldūksnes referatā «Vienotā ortografijas, interpunkcijas un runas režīma iedzīvināšana Valkas vidusskolā» nav aptverti visi šā temata jautājumi, bet skarti daži: 1) cīņa par

tirām un kārtīgām burtnīcām un ar to saistītā glīta un pareiza rokraksta problema; 2) kolektīvie un individuālie pasākumi skolēnu rakstu un runas kulturas izkopšanai; 3) sienas avīžu loma skolēnu valodas kulturas celšanā un prasība pēc lietišķo rakstu, dienasgrāmatu u. c. dokumentu pareiza un glīta noformējuma. Autore akcentējusi skolotāju kolektīva sadarbības un vienotu prasību nozīmi skolēnu valodas kulturas sekmēšanā. Šis jautājums nav pilnīgi atrisināts Valkas vidusskolā, un līdzīgi trūkumi vērojami arī citās skolās. Popularizējami daži labi Valkas vidusskolā lietoti kolektīvi pasākumi, kā, piemēram, valodas jautājumu apspriešana pedagoģiskās padomes sēdēs, valodas skolotāju metodiskajās komisijās, klašu sapulcēs, dienasgrāmatu un burtnīcu kolektīva kontrole, burtnīcu izstādes utt. Šie pasākumi atklāj raksturīgākos trūkumus skolēnu runā un rakstos, nostiprina vienotas prasības, izraisa visa skolas kolektīva interesi par dzimtās valodas kulturu.

Kaut gan brošūrā ievietotie referāti neatrisina it visas skolēnu valodas kulturas celšanas problēmas, tie rosina radoši izmantot pozitīvo pieredzi. Publicējot šos materiālus, Skolu zinātniski pētnieciskā institūta Latviešu un krievu valodas un literatūras sektors aicina skolotājus pievērsties it īpaši šādu jautājumu risināšanai: 1) skolēniem apgūstamo vārdu uzskaitēi un attiecīgajiem metodiskajiem paņēmieniem to iemācīšanai, 2) skolēnu rakstu darbu sistēmas izstrādāšanai, 3) visa skolas kolektīva sadarbībai skolēnu valodas kulturas celšanā.

Atsauksmes par brošūrā ievietotajiem rakstiem lūdzam iesūtīt Rīgā, Vaļņu ielā 2, Skolu zinātniski pētnieciskā institūta Latviešu un krievu valodas un literatūras sektorā.

H. GRASE,
Skolu zinātniski pētnieciskā institūta
vecākā zinātniskā līdzstrādāniece

J. VELDE,

Kuldīgas 1. septiņgadīgās skolas skolotājs

SKOLĒNU RUNAS KULTURAS ATTĪSTĪŠANA LITERATURAS LASĪŠANAS STUNDĀS

Literaturas lasīšanas stundu uzdevums ir iemācīt skolēnus apzinīgi izprast daiļdarbus, to idejisko saturu un mākslinieciskās īpatnības, bet «reizē ar to literaturas stundās skolēni praktiski mācās valodu, mācās izteikt savas domas vārdos un rakstos»¹. Lai šo uzdevumu veiktu, jāpaplašina skolēnu vārdu krājums, jāattīsta viņu spējas brīvi, izteiksmīgi, saturīgi stāstīt. Šis darbs jāsāk jau pamatskolā un jāturpina vecākajās klasēs, lai skolēni septiņgadīgo skolu beigtu ar programmas prasībām atbilstošu valodas attīstības pakāpi.

Pastāstīšu par savu darba pieredzi.

Strādāju Kuldīgas 1. septiņgadīgajā skolā V—VII klasē. Latviešu valodu un literaturas lasīšanu šajā skolā mācu kopš 1948. gada. Mani VII klases skolēni 1955. gada pavasarī literaturas lasīšanas un valodas stundās bija apguvuši diezgan bagātu vārdu krājumu un prata ar to operēt, izklāstot savas domas pietiekami skaidrā un bagātā valodā.

Skolēni bija iemanījušies loģiski izvērst savas domas, mācēja secināt un vispārināt. Viņu valodā vairs nebija vērojama vienmuļība un atkārtošana.

Protams, ne tāda bija šo skolēnu gatavības pakāpe, kad ar viņiem sāku strādāt V klasē. Mazs toreiz bija vārdu krājums un vājas izteiksmes spējas. Viņi pārāk bieži lietoja nodilušo «kad — tad», sāka savus teikumus nevajadzīgi ar «un», veselu rindu teikumu ievadīja ar vienu un to pašu vārdu. Skolēnu valodā bija arī daudz lībiskā dialekta iezīmju (sevišķi darbības vārdu formās: es to ir lasījis, mēs to nav redzējuši u. c.). Stāstījums dažkārt bija nesistematisks, literaturas lasīšanas stundās skolēni stāstot minēja tikai kailus faktus bez analīzes un lasīto daiļdarbu tēlu

¹ «Latviešu valodas un literaturas lasīšanas programma V—VII klasei skolās ar latviešu mācību valodu», LVI, Rīgā, 1956., 15. lpp.

raksturojuma. Ievērojot literatūras lasīšanas programās dotos norādījumus un skolēnu gatavības pakāpi latviešu valodā, izvirzīju sev šādus uzdevumus: 1) palielināt skolēnu vārdu krājumu dzimtajā valodā; 2) attīstīt viņos prasmi aktīvi lietot šo vārdu krājumu; 3) kāpināt skolēnu izteiksmes spējas un runas precizitāti; 4) iemācīt skolēnus stāstīt. Šo uzdevumu realizēšana pacēla krietni augstākā līmenī skolēnu valodas kultūru.

I. Vārdu krājuma paplašināšana un iedzīvināšana runā un rakstos

Mūsu valoda padomju varas gados kļuvusi bagātāka ar daudziem jauniem vārdiem, bez kuriem šodien nevaram iztikt. Daži vārdi mainījuši savas nozīmes.

Literatūras mācības vielā gan tieši daiļdarbos, gan rakstnieku biogrāfijās ir daudzi skolēniem sveši vārdi. Tādus sastopam Maja-kovska poēmas fragmentā «Vladimirs Iljičs Leņins», piemēram: dīkdieņi, vojevoda, plāt, loža, lustra, bilance, zvilnēt; arī Andreja Upīša romāna «Zaļā zeme» fragments «Brīviņos» piebārstīts ar daudziem neparastiem vārdiem, piemēram: skaidiena, nosēkties, ērberģi apšūt u. c. Programa prasa, lai skolēni apzinīgi izprastu mākslas darbu, tādēļ nevaram paiet garām šiem vārdiem, nenoskaidrojuši to nozīmi. Tikai pilnīgi izprotot vārdu jēgu, skolēni pareizi uztver arī mākslas darba idejisko saturu. Literatūras darbu analīze tātad prasa pievērsties vārdam. Gatavojoties stundai, rūpīgi izlasu mācības vielu (iztīrājamo daiļdarbu, autora biogrāfiju) un pasvītāju visus vārdus, kas pēc mana apsvēruma skolēniem sveši vai var radīt pārpratumus. Daudzi tādi vārdi chrestomatijās nav paskaidroti petitiespiedumā zem teksta, piemēram, V. Lāča romāna «Vētra» fragmentā «Cīņa par padomju varu»¹: aģents, krīze, starpniecība, štati, rekomendācija, pašvaldības iestādes, derdzās, fikcija, sezona, sērdienīgi nīka, siluēti. Šos vārdus ierakstu savā konspektā un stundā tos paskaidroju, uzrakstot uz tāfeles un liekot ierakstīt burtnīcās. Skolēniem tie uz nākamo stundu ir jāiemācās.

Protams, ka laika trūkuma dēļ nav iespējams sīki noskaidrot un pierakstīt visu skolēniem nesaprotamo vārdu nozīmes; piemēram, nav nepieciešams pierakstīt tādus vārdus kā «ērberģis» (A. Upīša romāna «Zaļā zeme» fragmentā «Brīviņos»), «liga», «delamais» (A. Upīša stāstā «Sūnu Ciema zēni»). Par šiem vārdiem došu tikai īsu paskaidrojumu: liga — kaite, delamais —

¹ «Literatūras chrestomatija 7. klasei», LVI, Rīgā, 1955., 256. lpp.

tuberkuloze. Pierakstīt lieku mūsu dienās dzīvos, bieži lietotos vārdus. Mācību vielu iztīrējot, vispirms šos vārdus kopā ar to paskaidrojumu iekļauju savā valodā. Piemēram, runājot par bezdarba postu buržuaziskajā Latvijā sakarā ar V. Lāča romāna «Vētra» fragmentu «Cīņa par padomju varu», saku, ka uzņēmēji liekuļodami dažkārt mēdza izdot atlaistajiem darbiniekiem arī rekomendācijas, t. i., ieteikumu rakstus jeb atsauksmes. Tūdaļ attiecīgo vārdu uzrakstu uz tāfeles kopā ar paskaidrojumu, bet skolēni pieraksta burtnīcā. Tālāk tajā pašā stundā šo vārdu cenšos vēl vairākkārt ievīt sarunās ar skolēniem un brīvi lietot bez kāda paskaidrojuma. Lai kāds vārds kļūtu par skolēnu aktīvu īpašumu, tas jālieto. Tāpēc prasu pierakstītos vārdus lietot atbildēs un sarunā. Ja skolēns attiecīgos vārdus savā stāstījumā neiesaista, lieku viņam tos pēc atbildes īpaši uzrakstīt uz tāfeles un iesaistīt teikumos. Novērtējot skolēna atbildi, ievēroju viņa prasmi vai neprasmi iemācāmos vārdus pareizi lietot, paskaidrot, uzrakstīt. Lai pievērstu skolēnu uzmanību šādiem viņiem svešiem vārdiem, cenšos arī pats tos lietot stundās, sākumā dodot īsu paskaidrojumu. Tā esmu panācis, ka daudzi skolēni paši interesējas par laikrakstu un žurnālu rakstos sastapto svešo vārdu nozīmi, prasdami man paskaidrojumus.

Lai skolēni spētu patstāvīgi izprast tekstu, ieteicu iegādāties kā svešvārdu, tā latviešu pareizrakstības vārdnīcu un mācu tās izmantot. Daļa skolēnu to arī dara. Rakstot parastos mācību sacerējumus un atstāstījumus, skolēni vārdnīcas tur uz sola un vajadzības gadījumā tajās uzmeklē viena vai otra vārda pareizo rakstību. Lai skolēni kā pareizrakstības, tā svešvārdu vārdnīcā ātri orientētos, jau V klasē lielu uzmanību veltīju labai alfabeta apguvei: noskaidroju alfabeta nozīmi un vārdu sakārtošanas principu vārdnīcās, dodu valodas stundās vingrinājumus vārdu sakārtošanai alfabētiskā kārtībā, ievērojot arī 2., 3. un tālākos burtus. Tas viss attīsta iemaņas vārdnīcas lietošanā.

Protams, kuplināt skolēnu valodu nenozīmē vienīgi iemācīt dažus internacionālus vārdus, noskaidrot apvidus vārdus un archaismus. Mācot literatūras lasīšanu, skolēnu valodu varam darīt bagātāku ar sinonīmiem. Ļoti svarīgi ir pievērst skolēnu uzmanību daiļdarbos lietotajiem epitētiem, salīdzinājumiem un tropiem. Arī te rīkojos tāpat kā ar svešiem vārdiem. Gatavojoties stundai, mācību vielā pasvītāju epitētus, salīdzinājumus, tropus. Klasē noskaidroju, kāpēc autors lieto šādus izteiksmes līdzekļus. Tā, analizējot V. Luksa poēmas «Rita sāk dzīvot» fragmentus, sīki iztīrāju daudzas rindas, lai skolēni izprastu visus vārdus un reizē apgūtu darba idejisko saturu. Skolēniem jāzina, kāpēc

autors runā par «akliem logiem», ko nozīmē «mūža sviedri», metonimija «Esplanadē Rīga» vai personifikācija frazē «Bruģa akmens, liekas, pilnā balsī kliegs». Pārrunājām un noskaidrojām, ka autors, lai izteiktu tautas bezgalīgo prieku par izcīnīto uzvaru, neapmierinās ar parastajiem vārdiem, ka Esplanadē sapulcējušies daudz ļaužu, ka tie visi priecīgi, bet atrod jaunus izteiksmes paņēmienus. Tāpēc viņš raksta, ka «Esplanadē Rīga», t. i., visi Rīgas iedzīvotāji. Viņš personificē arī nedzīvo, mēmo bruģa akmeni un liek tam kliegt. Līdzīgi strādāju ar sinonimiem. Tā V klasē, iztirzājot A. Upīša stāstu «Sūnu Ciema zēni», sastopamies ar izteicieniem «ķēve aprāva riksi», «čigānu puika ausijās», «Buķis izrausās no gultas», bet Plūdoņa atraitnes dēls «trauca pretī spožai nākotnei», un M. Gorkija Aļošam «frazes kā skabargas iestrēga atmiņā». Lieku šos vārdus un izteicienus aizstāt ar citiem, parastākiem izteiksmes līdzekļiem, piemēram: «Ješkas ķēve sāka iet soļos», «čigānu puika uzmanīgi, vērīgi klausījās», «Buķis izlida no gultas», «atraitnes dēls steidzās, devās pretī gaišai, labākai nākotnei», «Aļošam atsevišķi teicieni iespiedās, iegulās atmiņā».

Sinonimu un antonimu vārdnīcas neesmu licis iekārtot, bet attiecīgos ierakstus skolēni izdara literatūras lasīšanas burtnīcās.

Atprasot uzdoto, lieku atsevišķiem skolēniem pastāstīt par tēlošanas paņēmieniem, kādus autors lietojis, lai izteiktu savas domas. Tas ļauj skolēniem labāk izprast valodas bagātos izteiksmes līdzekļus.

Darbs ar vārdu krājumu jāveic ne vien mutvārdos, bet arī rakstos. Labojot rakstu darbus, bieži vien jākonstatē, ka it īpaši vājākie skolēni nav izraudzījušies pareizos vārdus. Tā, piemēram, viņi «agrāk» vietā lieto «ātrāk», «kļūst» vietā «paliek» (paliek tumšs), «vairāk» vietā «daudzāk», nepareizi attiecina personu un norādāmos vietniekvārdus u. tml. Nevar runāt par valodas kulturu, ja vārdi lietoti nepareizā nozīmē. Tāpēc cenšos panākt vārdu izvēlē precizitāti. Nepareizi izvēlēto vārdu pasvītroju un malā pierakstu: «Citu vārdu!» «Vārda izvēle!» «Tā nesaka!» u. tml. Skolēniem, darbu labojot, jāatrod vajadzīgais vārds un attiecīgais teikums jāuzraksta pareizi.

Vārdu krājums, lai arī cik tas bagāts, neapmierina mūsu vajadzības, ja ar to neprotam rīkoties. Sakarīgas runas un rakstu valodas veidošanā liela nozīme ir gramatikai. Tā māca lietot pareizas morfēmas, noskaidro vārdu vietu un sakārtojumu teikumā, nosaka teikumu un sakarīga teksta veidošanas likumus. Tātad celt skolēnu runas kulturu nozīmē ne vien paplašināt viņu vārdu

krājumu, bet arī izveidot noturīgas zināšanas un iemaņas gramatikā. Jāpanāk, lai valodas kopšanas darbs literatūras lasīšanas stundās nebūtu atrauts no valodas mācības.

II. Stāstījuma attīstīšana, izteiksmes spēju izkopšana

Mācot skolēnus sakarīgi un izteiksmīgi stāstīt, bieži sastopamies ar raksturīgām kļūdām morfoloģijā un sintaksē.

Daudz grūtību jāpārvar, izskaužot dialekta iezīmes skolēnu valodā. Tām lielāko tiesu morfoloģisks raksturs. Tipiskākie dialektismi Kuldīgas apkārtnē izpaužas darbības vārdu formās. Piemēram, pirmo personu (sevišķi saliktajā tagadnē) aizstāj ar trešo personu, t. i., palīgdarbības vārdu lieto trešajā personā, bet divdabi arī meitenes izsaka vīriešu dzimtē (es ir lasījis, es nav mācījies). Bieži prievārdu «ar» nepareizi saista ar 4. un 5. deklinācijas lietvārdu ģenitīvu (ar māsas, ar mātes). Visas šīs kļūdas ir dziļi iesakņojušās, jo daudzu skolēnu piederīgie, sevišķi vecākā paaudze, mājās šādi runā, un bērni pie visa tā ir pieraduši.

Kaut gan attiecīgie jautājumi (darbības vārds un prievārds) jāapskata VI klasē, tomēr ciņu pret minētajām kļūdām sāku V klasē. Radīnu skolēnus kļūdu uztvert (dzirdēt) un izlabot. Ja kāds skolēns kļūdaini izsakās, aizrādu, ka tas ir nepareizi, un dodu rindu analoģu pareizu piemēru: es esmu izlasījusi (-is), es esmu iemācījusies (-ijies), redzējis (-usi), es runāju ar māti, ar māsu, ar Veltu, Dzidru. Frontali aicinu arī citus skolēnus pateikt līdzīgus piemērus. Ja šīm kļūdām veltī uzmanību vairākas stundas no vietas, tās uztver un sāk labot arī skolēni paši. Šādas kļūdas laboju stāstījuma laikā, nesniedzot plašus gramatiskus komentarus.

Lai skolēni iemanītos pareizi veidot teikumus, vienmēr prasu pilnas, noapaļotas atbildes. Tiesa, bērni tā runāt jārādina jau I klasē, tomēr vēlākā darba gaitā, sevišķi matemātikas un citu priekšmetu stundās, šo prasību ne vienmēr ievēro, jo skolotāji dažreiz pieņem (it kā laika taupīšanas nolūkā) arī nepilnas atbildes. Sekas tam ir tādas, ka skolēni palaikam atbild ar vienu vārdu vai tikai ar palīgteikumiem un nemācās pareizi veidot teikumus. Piemēram, uz jautājumu: «Kāpēc Ješku sūtīja pēc Laimes Lāča?» skolēns mēdz atbildēt: «Tāpēc, ka viņš bija no nabadzīgajiem ļaudīm.» Skolotājs jautā: «Par ko liecina Buķu tēva atrunāšanās dot apsoltās auzas?» Skolēns atbild: «Ka viņš ir skops, mantkārīgs.» Ja pret šādām atbildēm nevēršamies, skolēni līdzīgus teikumus lieto arī rakstos. Šādos gadījumos norādu: «Nesākt ar

«ka» («kad», «tāpēc ka» u. tml.)! Ja skolēns pareizi veido saliktu pakārtotu teikumu, novietojot palīgteikumu sākumā un ievadot to ar «ka», («kad»), iebildumus, protams, neceļu. Ar tādu lakonisku piezīmi panāku, ka skolēni drīzā laikā pierod nelietot atsevišķus, atrautus palīgteikumus.

Skolēna stāsta laikā izdaru tikai ļoti īsus labojumus, lai ar savu iejaukšanos nepārtrauktu viņa domu gaitu. Īsa piezīme stāstu jūtami nekavē. Runātājs savu teikumu pārveido un turpina stāstīšanu. Ja šādus labojumus atstāj atbildes beigās, tie vairs nav tik efektīvi: 1) stāstītājs var kļūdu atkārtot; 2) netiek saasināta arī pārējo skolēnu uzmanība; 3) līdz stāstījuma beigām pamanītās kļūdas var aizmirsties; 4) lai dzirdētie misekļi neaizmirstos, tie jāatzīmē, bet nav ieteicams likt skolēniem pierakstīt nepareizi formulēto. Kļūdas, kas plašāk paskaidrojamas, cenšos paturēt prātā, un garākus labojumus izdaru pirms atzīmes izlikšanas.

Lai stimulētu visu klasi sekot izsauktā skolēna stāstījumam un labot ne vien satura kļūdas (tās skolēni vieglāk uztver), bet arī valodu, tad par labojumiem, ja tie ir vairāki, turklāt nopietni, izlieku atzīmi arī labotājam. Šāda rīcība rosina darbam, pievērš klases uzmanību izsauktā skolēna atbildei. Sistemātiska un konsekventa cīņa par sakarīgām, pilnām atbildēm dod skolēniem pareizas teikumu veidošanas iemaņas. Šāda cīņa ir vienpusīga, ja pareizu valodu prasām tikai mācību stundās, tāpēc jāpievērš uzmanība arī skolēnu ikdienas runai, viņu sarunām pašu starpā un ar skolotājiem ārpusstundas nodarbībās un stundu starpbrīžos. Katrā gadījumā, kad skolēns sarunā ar mani lieto nepareizi vai neveikli veidotus teikumus vai dzirdu to nepareizi runājam ar citiem, mierīgi bez īpaša uzsvēruma un ironijas pārjautāju: «Kā tu teici?» Rakstu darbos šādos gadījumos atzīmēju: «Neveikli!», «Tā nesaka!», «Pasaki veiklāk!», «Teikuma veidojums!», «Nobeidz teikumu!», «Tikai palīgteikums!», «Izsakies pareizi!» Kļūdas labojot, skolēnam savas domas attiecīgajos teikumos jāformulē pareizi. Tikai pastāvīgi pievēršot uzmanību skolēnu valodai, izdodas veidot labas runas un rakstu iemaņas. Te, protams, jānāk talkā it visiem skolotājiem.

Skolēnu valoda nav izkopjama, ja tikai prasa veidot atsevišķus pareizus teikumus. Skolēni jāiemāca sakarīgi stāstīt, loģiski saistīt teikumu ar teikumu, un to esmu centies panākt ar sistemātiskiem vingrinājumiem. Arvien norādu skolēniem, ka jāstāsta raiti, negaidot skolotāja jautājumus. Atprasot uzdoto vielu, vispirms pasaku visai klasei apskatāmo jautājumu, tad izsaucu sko-

lēnu un gaidu viņa atbildi, necenšoties «izvilkt» zināšanas ar jautājumiem.

Pat viduvējs skolēns par uzdoto vielu spēj otrā dienā uz jautājumiem atbildēt pēc uzmanīgas vienreizējas teksta pārlasīšanas vai arī tikai pēc uzmanīgas klausīšanās stundā. Ja mēs ar šādu paviršu mācīšanos samierināsimies, vielas apguve nebūs ne dziļa, ne noturīga. Neprogresēs arī veiksmē runāt, jo skolēniem liksies, ka viņi visu zina un saprot, kaut gan nespēj savas zināšanas izklāstīt. Cenšoties šādas puszināšanas izskaust, prasu stāstījumu ne vien literatūras lasīšanas, bet arī valodas mācības stundās. Lai skolēni iemanītos pareizi veidot teikumus un saistīt tos plašākā stāstījumā, nepieciešami vingrinājumi. Maz iespēju te dod zināšanu kontrole klasē, jo katru stundu noklausīties daudzu skolēnu ilgāku sakarīgu stāstījumu nav iespējams. Stundas galvenā daļa (lielākais laika posms) jāatlicina jaunās vielas izklāstam.

Lai rastu skolēniem iespējas sistematiski vingrināties stāstīšanā, aicinu viņus paredzamo atbildi mājās izstāstīt balsī. Jau mācību gada sākumā pasaku, ka mājas uzdevums uzlūkojams par sagatavotu tikai tad, ja skolēns uzdoto ne vien saprot, bet var to saviem vārdiem atstāstīt. Norādu nekautrēties no stāstīšanas balsī, jo tikai tā var apgūt vajadzīgās iemaņas. Piemetinu, ka tā sagatavojas arī lektori un citi runātāji. Mācīdamies pēc šā norādījuma, mani skolēni uzlabojuši savu stāstīšanas veiksmi. Viņi spēj izteikt savas domas sakarīgā stāstījumā arī bez iepriekšējas sagatavošanās un nebaidās runāt klases sapulcēs, pulciņa sanāksmēs, klases rīkotajos vakaros u. c., piedalīdamies debatēs, atbildēdami uz jautājumiem, atsaukdami uz ierosinājumiem un aicinājumiem.

Labs stāstījums nav domājams bez zināmas secības un plānveidības. Plānus tāpēc dodu un lieku sastādīt skolēniem kā literatūras lasīšanā, tā valodas mācībā. Pēc plāna skolēnam vieglāk sagatavoties un arī atbildēt, atbilde skaidrāka un saprotamāka. Plānu veidojam atkarībā no mācības vielas noskaidrošanai izvēlētajās metodēs. Ja iztīrājams biografisks materiāls, tad to izklāstu savā stāstījumā un plānu sniedzu uz klases tāfeles, bet skolēni to pieraksta savās burtnīcās. Literāru darbu analizē plāna veidošanā iesaistu skolēnus. Te palaikam eju induktīvo ceļu. Gatavojoties stundai, attiecīgās tezes pierādīšanai izvēlos zīmīgus citātus. Analīzes laikā tos klasei nolasu priekšā, bet skolēni pēc dotajiem citātiem izdara īsus secinājumus, izvirzot tezes, kas tad noder par pamatu plāna punktu veidošanai. Tā, piemēram, apskatot Mārtiņa tēlu A. Upīša romāna «Zaļā zeme» fragmentā

«Brīviņos»,¹ izlasīju šādus citatus: 1) Mārtiņš: «Kad saimnieks atnāks ar brokastīm, parādīsim viņam, kā akmeņus plēš». Pasmējās, jau tagad pādzīvodams tīksmi par saimnieka pārsteigumu, varbūt pat izbrīnu (212. lpp.). 2) Jālūko, ka dabūjam uz malas, kamēr saimnieks nāk ar brokastīm (213. lpp.). 3) Kad Brīviņš ieradās ar brokastīm un ieraudzīja Andra ievainoto pirkstu, viņš īgni noteica: «Sāksies mēslu vešana, tad siena plauja, rudzi arī turpat būs klāt, darbi sanāks gubā, kad tur vairs tiks pie akmeņiem.» Priekšstrādnieks nevarēja ciest jau aizdomas vien, ka viņam darbi sanāktu gubā. «Tā nemaz nav, bomi lauzt un tāpat šķīlai pieķert viņš (Andrs) var arī ar tiem četriem vien» (218. lpp.). 4) Patiešām pilni piebāztie vaigi tam sāka kustēties steigīgāk, nebija taču nekāda svētdiena, kad vaļas brokastīm nezin cik ilgi. Bet saimnieks slīktā omā, tā tik nepatīkama lieta — viņš ātri patvarstīja domās, ko tam lai pateiktu pa prātam (218. lpp.). Pēc šo citātu nolasišanas jautāju klasei, ko var spriest par Mārtiņu. Skolēni secina, ka Mārtiņš ir iztapīgs saimniekam, kāro viņa slavinājumus, bet veiksmīgākie skolēni saka, ka Mārtiņš ir neapzinīgs, ka viņam trūkst šķiras apziņas. Šo atzinumu pierakstām kā atsevišķu plāna punktu burtnīcā. Tādējādi Upišu Mārtiņa raksturojumam izveidojas šāds plāns:

1. Mārtiņa sabiedriskais stāvoklis.
2. Viņa enerģija un darbīgums.
3. Mārtiņa iztēles spējas.
4. Viņa lielība.
5. Mārtiņa neapzinīgums un izdabāšana saimniekam.

Lai skolēniem, mājas uzdevumu sagatavojot un atbildot, būtu pietiekami materiāls, par ko stāstīt, un lai būtu vieglāk orientēties tekstā (tas jau izlasīts mājās pirms analīzes uzsākšanas klasē), pie katra plāna punkta iekavās atzīmējam, kurās lappusēs attiecīgajam atzinumam ir pierādījums daiļdarba tekstā, bet chrestomatijā pret citātu malā atzīmējam atbilstošā plāna punkta kārtas numuru. Tā skolēnam dota iespēja labi sagatavoties un mājās vingrināties stāstīt. Plāna veidošanā palaikam eju deduktīvo ceļu: dodu atzinumu un lieku tekstā uzmeklēt tam pierādījumu. Tā, piemēram, iztīrējot Fadejeva romāna «Jaunā gvarde» fragmentu,² izvirzu tezi, ka komjauniešiem palīdz un viņus stiprina biedriskums. Pierakstīdami šo tezi kā plāna punktu, skolēni norāda uz tā apstiprinājumu tekstā: Oļegs uzņemas vainu; Uļa dreb par Serjožu Tjuļeņinu un Ļubu Ševcovu; Ivaņichina pašaiz-

¹ «Literatūras chrestomatija 7. klasei», LVI, Rīgā, 1955.

² Turpat.

liedzīgi palīdz Uļai (193., 194., 195. lpp.). Tādējādi atstāstījuma izveidošanai materiala pietiek, un skolēni to arī izmanto.

Bieži praktizēju salīdzināšanu. Tā, mācot M. Gorkija biogrāfiju, norādu uz J. Raiņa dzīvi un darbību. Šāds mācības vielas izklāsts padziļina zināšanas un dod bagātāku materialu stāstam: skolēnu redzes loks kļūst plašāks. Stāstot par M. Gorkiju, skolēni piemēn arī J. Raiņa un otrādi. Ļoti noderīgs ir arī pretnostatījums, piemēram, raksturojot V. Lāča romāna «Vētra» varoņa Žubura dzīvi pirms un pēc iepazīšanās ar Aiju Spāri.¹ Ļoti zīmīga ir epizode, kur Žuburs nonācis kūdras purvā: «Darbs, nogurums, ēstgriba, miegs — četri robežstabi šaurā kvadrātā apzīmēja viņa dzīves saturu. Viena diena bija līdzīga otrai. Rīts nekad nesolīja nekā jauna» (257. lpp.). Žuburs dabiski šais apstākļos secina: «Esmu liekais».

Kad iztirzājam fragmenta nobeigumu, lieku skolēniem vērot Žubura dzīvi pēc iepazīšanās ar Aiju Spāri. Tagad Žuburs tā vairs nesaka. Skolēni uzmeklē rindas, kur teikts, ka Žuburs «jutās daudz labāk, optimistiskāk nekā līdz šim» (260. lpp.). Arī strādājot purvā, viņš tagad atradis jaunu dzīves saturu: «Viņa esamībai bija radusies jēga un vērtība» (264. lpp.). Tas ir pretnostatījums Žubura dzīvei pirms iesaistīšanās revolucionarajā cīņā. Skolēnam atbildot vairs nav jāprobežojas ar satura atstāstu, viņa rīcībā ir bagāts materials, kas vēl tālāk paplašinās, ja sāk noskaidrot, kādēļ Žubura dzīves uztverē notikušas šādas pārmaiņas. Atsevišķi dotos jautājumus cenšos izteikt tā, lai tie ne vien mobilizētu skolēnu atmiņu, bet arī veicinātu viņu domāšanu, piemēram: Kāpēc M. Gorkijs cara laika fabrikas nosauc par «akmens būriem»? Ar kādu nolūku Valdis Lukss līcis poēmas «Rīta sāk dzīvot» nodaļai virsrakstu «Cīņa»?

Mācu, lai skolēni savas atbildes veidotu ar nelielu ievadu, kaut pāris teikumus. Norādu, ka ievada uzdevums ir īsi pateikt, par ko runātājs, savas domas izvēršot, pastāstīs. Sākumā pats sniež daudziem tematiem īsus ievadus, lai parādītu, kā tie veidjami. Piemēram, raksturojuma ievadā var īsi minēt attiecīgās personas socialo stāvokli; stāstot par kādu literāru darbu, var minēt laikmetu, uz kuru darbs attiecas; pievērsoties kādai biogrāfijai, īsos vārdos var salīdzināt vienu rakstnieku ar otru. Tā esmu panācis, ka VII klases skolēni savu stāstījumu parasti sāk ar nelielu ievadu. Piemēram, Mārtiņa tēla raksturojumam (A. Upīša romāna «Zaļā zeme» fragments «Brīviņos») skolēni sniedz aptuveni šādu ievadu: «Fragmenta «Brīviņos» galvenais tēls ir

¹ Literatūras chrestomatija 7. klasei», LVI, Rīgā, 1955.

Upīšu Mārtiņš. Viņš pēc sava socialā stāvokļa (skolēniem šis jēdziens noskaidrots jau VI klasē) pieder pie ekspluatēto šķiras, bet ir tās neapzinīgs pārstāvis.» Tad seko domu izvērsums pēc dotā plāna.

Daudzu V klases skolēnu valoda vēl ir stipri negluda — stāstījums piebārstīts ar nevajadzīgiem vārdiem: «un», «tad», «kad» u. c. No šiem piegružojumiem skolēnu valoda ir jāattīra. Uz tiem norādu klasei un aicinu no šā viedokļa sekot katra skolēna atbildēi. Skolēni labprāt to dara un izsaka savus novērojumus. Bieži vien jau pacelta roka liek atbildētājam mainīt teikuma formulējumu. Dažkārt stāstījuma laikā iemetu īsu piezīmi: «Izteikt bez «tad», «un»!» Rakstu darbos šiem nevajadzīgajiem vārdiem apvelku riņķīti un lieku skolēniem attiecīgo teikumu pārformulēt. Tā skolēni jau gada laikā pamazām atbrīvojas no liekiem vārdiem.

Lai iznīdētu šabloniskumu skolēnu valodā un veicinātu viņu izteiksmes lokanību, prasū arī težu, definīciju, secinājumu un slēdzienu variētus formulējumus. Pēc kāda skolēna atbildes jautāju klasei, kā vēl varētu to pašu izteikt. Variantus salīdzinām un labākos pieņemam. Skolēni tā pārlicinās, cik mūsu valoda bagāta.

Izliekot atzīmi, skolēna atbildi cenšos īsi recenzēt. Pievērsos ne tikai saturā, faktū pareizībai, bet arī valodai. Norādu uz nepareizi izvēlētiem vārdiem, aplam konstruētiem teikumiem, neprecīziem formulējumiem, secības trūkumu, atkārtošanos. Šāda pieeja veicina skolēnu valodas izkopšanu.

Tā cenšos iemācīt skolēnus izprast daiļdarba idejisko saturu, saskatīt tēlu raksturu un māksliniecisko izveidi. Visā savā kompleksā minētie papēmieni jūtami sekmējuši manu skolēnu valodas attīstību un runas kulturu. 29 skolēni, kas pagājušajā mācību gadā beiguši VII klasi, sekmīgi mācās VIII klasē. Seši skolēni iestājušies teknikumos un specialās skolās. Lai gan minēto sešu skolēnu sekmes dzimtajā valodā bijušas tikai viduvējas, iestāju eksamenus visi izturējuši labi.

Taču šie panākumi neliecina, ka mans darbs būtu bez trūkumiem. Skolēnu valodas attīstīšanai literatūras lasīšanas stundās neesmu izstrādājis sistemu visam mācību gadam. Par maz esmu pievērsies arī ortoepijai un izteiksmīgai runai. Lai turpmāk paceltu skolēnu runas kulturu vēl augstākā līmenī, esmu izvirzījis sev šādus uzdevumus: 1) ievērot lielāku pakāpenību un sistematiskumu skolēnu vārdu krājuma paplašināšanā un laba stāstījuma izveidošanā; 2) šajā sistēmā ietvert arī priekšzīmīgas literāras izrunas un izteiksmīgas valodas izkopšanu.

E. BRŪMANE,

Naukšēnu septiņgadīgās skolas skolotāja

KĀ ES VEIDOJU SKOLĒNU VALODAS KULTURU, MĀCOT V KLASĒ ĪPAŠĪBAS VĀRDU

Mūsu skolēni dažreiz sūdzas, ka valodas stundas esot vienušķas un garlaicīgas. Tiešām skolotāji bieži vien aizmirst, ka šo stundu mērķis ir ne tikai iemācīt gramatiku, bet arī panākt precīzas, bagātas un izteiksmīgas valodas apgušanu. Nedrīkst aizmirst gramatisko definīciju un abstrakto jēdzienu kopuma aizmirst dzīvo valodu, valodas izteiksmes līdzekļu bagātību.

Gribu īsumā pastāstīt, kā es V klasē, mācot īpašības vārdu, cenšos veidot un attīstīt skolēnu valodas kulturu. Domāju, ka tikpat svarīgi kā nostiprināt pareizās īpašības vārdu formas un pareizrakstību ir arī panākt, lai skolēni īpašības vārdus prastu lietot par epitetiem, kā arī pārnestā nozīmē. Īpašības vārdi ir tie, kas valodai piešķir gleznainību, mirdzumu, bieži vien iezīmē rakstnieka stila savdabību. Kas padara skaistas tautas dziesmas, kur «katra lietiņa kā zeltā mirdz?» Tie ir labi izraudzīti epiteti — lielāko tiesu īpašības vārdi. Latviešu darba tauta neapmierinās tikai ar lietderīgo, bet alkst skaistuma, par ko tik spilgti liecina tautas dziesmas:

Ieva zied, lazda zied
Straujupītes maliņā;
Ieviņai balti ziedi,
Lazdai zelta pakariņi.

Bērziņam balti svārki,
Ošam zaļas vadmaliņas;
Ozolam, zemzaram,
Trim kārtām zīda josta.

Sarkanais āboliņš
Trejus svārkus šūdināja:
Vieni zili, otri zaļi,
Trešie tādi iesarkani.

Neviens skaists dabas apraksts rakstnieka daiļdarbos nav bez īpašības vārdiem, piemēram, A. Upīša ataugu apraksti, Apsīšu Jekaba gāršas tēlojumi u. c. Arī labu raksturojumu nevaram iedomāties bez īpašības vārdiem. Daudzus īpašības vārdus lietojam

pārnestā nozīmē, zināmā mērā kā darba idejiskā satura paudējus — simbolus. Šādā nozīmē jo sevišķi sastopami krāsu apzīmējumi. Tā īpašības vārds «balts» izteic kaut ko labu, tīru, nevainīgu, gaišu, piemēram: *balta* nāca tautu meita; *Baltais* tēvs Raiņa lugā «Zelta zirgs»; *baltas* (pretstatā *nebaltas*) dienas; mazgā sevi *balta* u. c. «Melns» saistās ar nelaimi, ļauno, tumšo, piemēram: *Melnais* bruņinieks; *melns* putns Plūdoņa poemā «Atraitnes dēls»; *melna* čūska miltus mala; *melns* kā velns u. c. Zināmu idejisku saturu ietver arī citas krāsas, kā *zaļš, sarkans, zeltains*; piemēram, *sarkans* vai *sārts* saistās ar cīņu par brīvību, *zaļš* ar cerībām uz kaut ko labu, *pelēks* — ar vienmulību, garlaicību, nabadzību, *zeltains* — ar lielu skaistumu utt.

V klasē daudz strādāju ar epitetiem un sinonīmiem, mācu tos pareizi iesaistīt runā un rakstos. Neapmierinos tikai ar piemēriem no gramatikas grāmatas, bet prasu no skolēniem arī saturīgus, patstāvīgi darinātus piemērus. Tā cīnos pret valodas nabadzību un šablonu. Ja skolēni paši nespēj sadomāt labus piemērus, vēršu viņu uzmanību uz apkārtējiem priekšmetiem un parādībām un palīdzu atrast vajadzīgo vārdu. Piemēru sadomāšanā un izvēlē cenšos ievērot iespējami daudz dažādības, lai šis darbs nekļūtu vienmuļš, būtu arvien interesants un aktivizētu skolēnu domāšanu. Minēšu dažus paņēmienus piemēru veidošanā:

1. Pateikt teikumu ar kādu īpašības vārdu.
2. Iesaistīt doto īpašības vārdu teikumā.
3. Saistīt doto lietvārdu ar vajadzīgo īpašības vārdu.
4. Iesaistīt īpašības vārdus teikumā noteiktā formā.
5. No dotajiem īpašības vārdiem, pievienojot citas vārdu šķiras, sacerēt saistītu tekstu.
6. Atrast dotajā tekstā īpašības vārdus un nosacīt to gramatiskās formas.
7. Atrast norādītajiem īpašības vārdiem sinonīmus un tos iesaistīt jaunos teikumos.
8. Lietot īpašības vārdus pārnestā nozīmē.
9. Sameklēt literatūrā īpašības vārdus, kas lietoti pārnestā nozīmē u. c.

Pirms sāku iztīrīt jaunu gramatikas tematu, noskaidroju, ko skolēni par to jau mācījušies III un IV klasē. Atzīmēju, kas jā-māca pilnīgi no jauna, kādi pareizrakstības likumi jāapgūst, ar kādiem rakstu darbiem tie nostiprināmi, ar kādu atkārtojamo vielu saistāmi.

Pirmās stundas viela ir jēdziens par īpašības vārdu un īpašības vārdu iedalījums.

Jēdzienu par īpašības vārdu skolēni ieguvuši jau IV klasē.

Jaunā viela ir šās vārdu šķiras sadalījums kādības un apstākļu īpašības vārdos. Sākot izklāstu, pasaku, ka runāsim par īpašības vārdu. Uzaicinu skolēnus atcerēties, ko viņi par šo vārdu šķiru zina. Pakaru pārnesamo tāfeli un lieku skaļi izlasīt uz tās uzrakstīto dzejoli:

Visa mūsu brīvā zeme
Saulaina man pretī smeļ,
Liels un cildens kļūšu darbā
Es par godu Dzimtenei.

(A. Balodis.)

Atrodam dzejoli īpašības vārdus un tos pasvītrotjam. Pakavējamies pie pirmo divu rindu satura. Teikums «Saulaina man pretī smeļ» lietots pārnestā nozīmē. Vārdi «saulaina» un «smeļ» izsaka, ka visā zemē laimīga dzīve. Jautāju: Kādos gadījumos vēl īpašības vārdu varam lietot pārnestā nozīmē? Valda pasaka, ka Rainim bijusi *saularaina* bērība, bet Līga zina, ka cilvēkam var būt *saularains* raksturs. Atzīmējam, ka vārdam *saularains*, lietotam pārnestā nozīmē, sinonimi ir *laimīgs*, *priecīgs*, *liksms*. Apstājos pie nākamā īpašības vārda un prasu sinonimus vārdam *cildens*. Skolēni zina *cēls*, *dižens*. Jautāju: Kādā nozīmē dzejolī lietots vārds *liels*? Noskaidrojam, ka dzejnieks nedomā lielu augumu, bet cilvēks ir liels tad, ja krietni veic savu darbu. Vārds lietots pārnestā nozīmē. Pārrunas rezumējot, jautāju: Kāpēc dzejnieks lieto vārdus pārnestā nozīmē? Konstatējam, ka dzejnieks to dara, lai domu izteiktu gleznaināk, uzskatāmāk. Prasu, lai skolēni nosauc daļdarbus un tajos sastopamos dzejiskos tēlus, kas jāsaprot pārnestā nozīmē. Skolēni min Plūdoņa poemā «Atraitnes dēls» *melno putnu* un *balto gulbi*, Raiņa dzejolī «Senatne» *melno čūsku*. Ņemot palīgā priekšmetus tuvākajā apkārtnē un tabulu, noskaidroju kādības un apstākļa īpašības vārdu īpatnības.

Lai nostiprinātu vielu, lieku minēt dažādu priekšmetu nozīmes un nosauktos īpašības vārdus dalīt kādības un apstākļa īpašības vārdos; parādu, kāpēc tie pieder pie vienas vai otras grupas.

Skolēniem jāatrod sinonimi vārdiem *košs*, *spraigs*, *spīrgts*, un visi jāiesaista teikumos. Piemēram, skolēni vārdam *spīrgts* min par sinonīmiem vārdus *žirgts*, *možs*, arī *svaigs*, piemēram: Slimnieks jutās *žirgts*. No kalniem pūta *svaigs* vējš. Klasē bija *možs* noskaņojums.

Mājās skolēniem jāiemācās definīcijas, jāveic vingrinājums. Katram jāizvēlas īpašības vārds, kas apzīmē krāsu, un tas jāiesaista teikumā pārnestā nozīmē; piemērs jāieraksta burtnīcā.

Ko šajā stundā veicām valodas attīstības labā? Analizējām, kāpēc dzejnieki lieto vārdus pārnestā nozīmē, noskaidrojām arī atsevišķu īpašības vārdu semantiku, strādājām ar sinonīmiem.

Otrās stundas viela ir īpašības vārdu dzimte un skaitlis. Pārbaudu, kā veikti mājas uzdevumi un lieku izlasīt sadomātos teikumus, kuros īpašības vārds lietots pārnestā nozīmē. Minēšu dažus piemērus: «Mums atausis *sārtais* brīvības rīts. Jurim sākās *zaļa* dzīve. Viņš vēl ir *zaļš* jauneklis. Manas *baltās* bērnības dienas ir pagājušas. Bērnu dzīve kapitalistiskajās valstīs ir *pelēka*. *Sirmās* egles klusi šalca. Viņa galvā *tumšas* domas.» Daži skolēni nav uzrakstījuši neko, aizbildinādamies, ka nav varējuši piemērus sadomāt. Lieku dažus teikumus paskaidrot, to skaitā arī teikumu «Jurim sākās *zaļa* dzīve.» Skolēni saka, ka *zaļš* šai gadījumā apzīmē *priecīgu, bezrūpīgu*, bet kāds skolēns klusi no sola min vārdu *foršs*. Izmantoju šo gadījumu, lai vērstos pret mūsu skolā dzirdamiem žargona vārdiem *foršs, nāvīgs, baigs*. Cenšos parādīt, cik nepareizā nozīmē lieto vārdus *nāvīgs* un *baigs*, piemēram, tam ir gan *nāvīgs* augums, šī ir *baiga* grāmata u. tml. Paskaidroju, ka vārds *foršs* ir nevajadzīgs aizguvums no vācu valodas un labā latviešu valodā nav ciešams.

Izsaucu pie tāfeles divus skolēnus. Pirmajam doti īpašības vārdi *košs, cildens, pašreizējais*, kas jāiesaista teikumos. Šiem vārdiem jāatrod sinonimi. Skolēns uzraksta šādus piemērus: Pļava izskatījās kā *košs* paklājs. Varoņi veic *cildenus* darbus. *Pašreizējais* uzdevums kolchozā ir sagatavot meža materialus. Viegli viņš sadomā sinonimus vārdiem *košs* un *cildens*, bet ilgi prāto par vārdu *pašreizējais*, līdz atrod sinonimu *tagadējais*.

Otrajam skolēnam doti 10 lietvārdi. Tiem jāpieraksta viens apstākļa īpašības vārds, kas nedrīkst atkārtoties. Dotie lietvārdi ir *gads, sols, diena, skolnieks, plaukts, grāmata, dobe, siena, logs, laiks*. Skolēns raksta šādi: *pērnējais gads, priekšējais sols, vakarējā diena, vidējais skolnieks, augšējais plaukts, virsējā grāmata, ārējā dobe, iekšējā siena, pašreizējais laiks*. Visgrūtāk atrast apzīmētāju vārdam *logs*, jo piemērotākie īpašības vārdi jau izlietoti. Skolēns nav izpratis, ka apstākļa īpašības vārdi var būt arī ar citādu izskaņu. Beidzot viņš atrod vārdu *kreisais*.

Trešajam skolēnam lietvārdiem jāpiesaista viens apstākļa īpašības vārds un vairāki kādības īpašības vārdi. Dotie vārdi: *sniegs, grāmata*. Skolēns pasaka: *Sniegs* ir *mīksts, pūkains, balts, sīks, spožs*. *Apakšējā* grāmata *interesanta, bieza, bilžaina*. Jaunās vielas izklāstu sāku, pakarot tāfeli, uz kuras rakstīts:

Čakls skolnieks.

Čakla skolniece.

Čakli skolnieki, čaklas skolnieces.

Čaklai skolniecei vienmēr labas atzīmes.

Lieku skolēniem klusi izlasīt un padomāt, kāpēc īpašības vārdam *čakls* katrā saistījumā citāda galotne. Skolēni tūliņ pasaka, ka īpašības vārds saskaņojas dzimtē, skaitlī un locījumā ar lietvārdu. Izlasām vingrinājumu, nosakām tajā iesaistīto īpašības vārdu dzimti, skaitli un locījumu. Seko īss radošs diktāts. Dodu īpašības vārdus *vientuļš, agrs, zeltains, plašs, kluss*, un skolēni tos iesaista teikumos. Piemērotākos teikumus viņi raksta uz tāfeles un burtnīcās. Tā veidojas teksts: Bija *agrs* rīts. *Zeltainā* saule tikko pacēlās pār koku galiem. Viss *plašais* lauks vizuļoja tās staros. Visapkārt bija *kluss*. Tikai *vientuļš* zaķītis cilpoja uz meža pusi.

Šai mazajā darbā skolēni veido teikumus, saista tos sakarīgā tekstā, saskaņo īpašības vārdu dzimti un skaitli ar lietvārdiem un vingrinās rakstīt tādus ortografiskā ziņā grūtus vārdus kā *kluss, plašs, vientuļš*. Šai sakarā skolēni analizē arī vārdu sastāvu. Mājās jāveic grāmatās ievietotais uzdevums, kurā pēc īpašības vārdiem iekavās jāieraksta dzimte, skaitlis, locījums.

Trešajā stundā aplūkojam īpašības vārdu galotnes un locīšanu ar nenoteikto galotni. Atprasu uzdoto vielu. Divi skolēni strādā pie tāfeles, divi atbild vārdos. Pirmais skolēns raksta tekstu, daudzpunktu vietā liekot iederīgu īpašības vārdu un saskaņojot to ar lietvārdu. Izveidots šāds teksts: *Bargais* sals turējās ilgi. Dienās bija *vēss*, naktīs mirdzēja *spožs* mēness. Pieturējās *labs* kamanu ceļš. Ledus uz upes bija *spodrs* kā spogulis. Tajā atspīdēja katrs *mazākais* nieciņš. *Glumais* ledus bērniem sagādāja *lielu* prieku.

Otrais skolēns dotajiem īpašības vārdiem tekstā svītriņu vietā pievieno galotni. Tekstu, kas ņemts no gramatisko vingrinājumu krājumā,¹ viņš izveido šādi: Skolas ēkas *staltā* jaunceltne bija tālu saredzama, jo tā atradās *klajā, augstā* vietā. Šeit norisa *spraigs* celtniecības darbs, pamazām auga *sarkanas* ķieģeļu sienas, slējās augšup *milzīgas* spāres, atmirdzēja *lielie, skaistie* logi.

Šiem skolēniem lieku paskaidrot, kāpēc *vēss* raksta ar divi *s*, *spožs* ar *-žs*, kāpēc vārdos *klajā, augstā* garš patskanis galotnē. Prasu pateikt sinonimus vārdiem *spožs, spodrs, glums, milzīgs*.

Trešais skolēns lasa tekstu «Mūsu diena ir klāt»,² atrod īpašības vārdus, nosaka dzimti, skaitli, locījumu.

¹ M. Alsupe, N. Kazeks, A. Ludborža, «Latviešu valodas gramatisko vingrinājumu krājums V—VII klasei», LVI, Rīgā, 1954.

² «Literatūras chrestomatija 5. klasei», LVI, Rīgā, 1955., 117. lpp.

Ceturtais skolēns dotos īpašības vārdus iesaista teikumos tajos pašos locījumos, skaitlī un dzimtē, kādā tie uzrakstīti, nosaka skaitli, dzimti, locījumu. Dotie īpašības vārdi: *drošsirdīgo, varenās, draudzīgais, jaunajai*. Skolēnu teikumi: *Drošsirdīgo* kareivī apbalvoja ar Ļeņina ordeni. Mūsu *varenās* Dzimtenes tauta cīnās par mieru. Klases *draudzīgais* kolektīvs izgāja talkā. *Jaunajai* strādniecei darbs veicas labi.

Jaunās vielas noskaidrošanai izlietoju šādu uz pānesamās tāfeles uzrakstītu tekstu: 1. septembrī skolā sākās *spraigs* darbs. Šis *spraigais* darbs turpinājās līdz pat vasarai. Noskaidrojot pirmajā teikumā vārdkopas *spraigs darbs* un otrajā teikumā vārdkopas *spraigais darbs* formas, atrodam, ka dzimte, skaitlis un locījums abos gadījumos vienādi, tomēr galotnes nav vienādas. Par noteiktajām un nenoteiktajām galotnēm skolēni mācījušies IV klasē. No piemēra secinām, kad lieto vienu, kad otru galotni. Ar tabulas palīdzību noskaidrojam arī sieviešu dzimtes un daudzskaitļa nenoteiktās un noteiktās galotnes. Konstatējam, ka īpašības vārdi ar nenoteikto galotni lokāmi tāpat kā 1. un 4. deklinācijas lietvārdi.

Jaunās vielas izklāsts aizņem maz laika, tāpēc atlikušo stundas posmu izmantoju rakstīšanai. Skolēni raksta uz tāfeles un burtniecās teikumus, kuros grūtas īpašības vārdu un lietvārdu ortogramas, piemēram: Pie apvāršņa bija redzams *tumšs mežs*; pretim pūta *ass vējš*; vasarā pie mājas ziedēja *košs dārzs*; pie debesīm spīdēja *spožs mēness* u. c. Noskaidrojot šo vārdu rakstību, atkārtojam vielu par balsīgajiem un nebalsīgajiem līdzskaņiem. Šajā stundā atkārtojam arī vārdu *augsts* un *auksts*, tāpat vārda *likšms* rakstību. Bez citiem uzdevumiem lieku skolēniem mājās iesaistīt īpašības vārdus *auksts, augsts, lieks, liegs* teikumos un uzrakstīt īpašības vārdiem *mikls, bikls, ņiprs, možs, žirgts* sinonimus.

Ceturtajā stundā rakstām atstāstījumu pēc 1955. gada «Bēnu Kalendarā» ievietotā K. Ušinska tēlojuma «Sirmās ziemas nedarbi». Šai tekstā daudz īpašības vārdu, kā *sirmā ziema, nīknais sals, augsti kalni, zilās jūras, siltās zemes, dziļas alas* u. c. Aizrādu, lai skolēni cenšas atcerēties tekstā dotos īpašības vārdus. Ja tie aizmirsušie, lai sameklē citus. Tiešām — atstāstījums dažam labam «mudž» no īpašības vārdiem, tā ka jāaizrāda, lai nepārbļivē, jo tas var kaitēt teksta daiļskanībai, piemēram, teikumos: *Nīkna ziema putināja lielus puteņus un pieputināja ar balto, mīksto sniegu visus lielos laukus, saputināja milzīgas kupenas zaļajos skuju koku mežos un apsaldēja kailajiem kokiem biezu, caurspīdīgu garozu. ņiprais, veiklais sals skraidīja un spēra gan*

kailajos kokos, gan pelēkajos māju pakšos un pāri zilajiem ezeriem un platajām upēm cēla stiprus, biezus ledus tiltus.

Skolēniem patīk šāds darbs, jo tas stundu padara dzīvāku. Piemēram, piektajā stundā spraigu domāšanu izraisīja uzdevums iesaistīt teikumos īpašības vārdus *spožs, ass* ar pārnestu nozīmi. Kāds skolēns minēja šādu teikumu: Skolēns pārbaudījumu izturēja *spoži*. Bija jāpaskaidro, ka *spoži* nav īpašības vārds. Sastādījām citu teikumu: Sportists sacīkstēs guva *spožu* uzvaru. Nākamie teikumi: Atbilde bija *asa*. Viņai ir *ass* prāts. Secinājām, ka no vārdiem *ass prāts* radies vārds *asprātīgs*.

Pēc tam, kad noskaidrota noteikto un nenoteikto galotņu lietošana, sestajā stundā rakstām diktātu ar uzdevumu. Uz pārnēsāmās tāfeles uzrakstīti 23 īpašības vārdi vienskaitlī, nominatīvā, vīriešu dzimtē. Tekstu diktēju bez īpašības vārdiem, ar irbuli parādot, kurš īpašības vārds teikumā iesaistāms. Skolēniem tie jāieraksta ar pareizo galotni, t. i., ar nenoteikto vai noteikto, vajadzīgajā dzimtē, skaitlī un locījumā, piemēram, teikumu «Ceļš no Valmieras uz Dikļiem aizvijas caur vienu no *viskrāšņākajiem* Latvijas novadiem» diktēju bez vārda «*viskrāšņākajiem*», bet ar irbuli parādu uz tāfeles uzrakstīto vārdu *krāšņs*. Diktāts veikts apmierinoši. Tikai vienā teikumā vairākiem skolēniem kļūda. Teikumā «Kad latvju zemnieks gāja klausās *svešo* kungu tīrumā» skolēni uzrakstījuši «*svešā* kunga tīrumā», saistot īpašības vārdu *svešs* nevis ar vārdu *kungs*, bet ar vārdu *tīrumā*.

Labi izdodas nostiprināšanas posms septītajā stundā, kad iztīrājam salīdzināmās pakāpes. Lai nostiprinātu pārākās un vispārākās pakāpes īpašības vārdu rakstību, dodu šādu uzdevumu: jāsalīdzina divi lietvārdi, piemēram, *upe — strauts*. Skolēni raksta: Upe platāka par strautu. Nākamajos lietvārdus skolēni atrod paši: *zelts — sudrabs, pavasaris — rudens, saule — mēness* u. c. Viņi tos sasaista teikumos un raksta. Tad nosaucu īpašības vārdus, kas skolēniem jāiesaista teikumā vispārākajā pakāpē. Kad uzrakstīti daži šādi teikumi, skolēni paši min īpašības vārdus. Lai nostiprinātu pareizrakstību, uzdodu skolēniem izvēlēties tādus vārdus, kuru sakne sākas ar *s*. Seko teikumi: Šī diena bija *vissaulainākā* no visām nedēļas dienām. Virpotājs savā darbā novērsa *vissīkākās* kļūdas u. c.

Arī strādājot ar īpašības vārdu izskaņām, stundu var izvērst spraigu, jo skolēni dara darbu, kas viņiem ir pa spēkam un interesants. Viņi paši atrod un iesaista teikumos vārdus ar norādītajām izskaņām.

Temata mācīšanu noslēdzu, uzdodot rakstīt mājās sacerējumu «Saulaina ziemas diena». Jau iepriekšējā stundā uzrakstīts zi-

nāms daudzums īpašības vārdu, kurus varētu izlietot par epitetiem tādiem lietvārdiem kā *sniegs, ledus, debess* u. c. Tagad īpašības vārdus pārļausām un pievienojam tiem vēl dažus. Aizrādu, lai skolēni cenšas izvēlēties katram priekšmetam raksturīgākos īpašības vārdus. Nolasu Blaumaņa dzejoli «Ziema» un izvilkumu no I. Karnauchovas grāmatas «Stāsts par draudzību». Apskatām Purviša gleznas reprodukciju, kur tēlota ziema, un pārrunājam arī plānu.

Sacerējums iznācis dažāds. Īpašības vārdi lietoti ļoti bagātīgi. Valda uzrakstījusi šādi: Ausa *auksts* ziemas rīts. *Sārtā* saulīte tikko pacēlās pār *tumšo* mežu galiem. Pa *balto* ceļu sākās *strauja* kustība, jo bērni devās uz skolu. Mirdzošais sniegs čirkstēja zem viņu kājām. Pretī brauca *gara* pajūgu rinda. Tie bija *tuvējā* kolchoza ļaudis, kas šajā *spirgtajā* ziemas rītā devās meža darbos. Viņu zirdziņi bija apsarmojuši *balti*, tāpat cilvēkiem uzacis, cepures un apkakles mirdzēja no sarmas pakariņiem. Saulīte pacēlās augstāk un kļuva *zeltaina*. Viss *plašais* kļajums izskatījās kā nosēts *spīdīgām*, vizuļojošām zvaigznītēm, kuras, kritot uz zemi, novizēja kā *sudrabains* pavediens. Arī *kuplā* egle un *kailie* lapu koki ceļa malā bija ietērpti *baltos, krāšņos* sarmas uzvalkos. Dienas vidū *baltā* sarma pazuda. Pēcpusdienā uz kalniņa parādījās *liksmi* bērnu bari ar slēpēm un ragaviņām.

Ziemas diena bija *īsa*. Saulīte kļuva *nespodra* un slīdēja aiz meža. *Priecīgi* bērni devās uz mājām, lai gatavotu savus skolas uzdevumus. Arī nogurušie kolchoznieki atgriezās no meža darbiem. Iestājās *klus* vakars.

Valda šeit izlietojusi ļoti daudz īpašības vārdu un panākusi zināmu gleznainību. Labi darbi ir arī citiem.

Par visām 12 īpašības vārdam veltītajām mācības stundām jāsaka, ka tās nebija vienmuļas, bezkrāsainas. Skolēni ne vien apguva jauno, bet arī atkārtoja agrāk mācīto gramatikas vielu. Nekur atkārtojamā viela nebija lieki piekabināta, bet iekļāvās stundas tematā. Reizē izdevās atsvoidzināt zināšanas par vārdu tiešo un pārnesto nozīmi, sinonimiem, lietvārdu dzimtēm, skaitļiem, locījumiem, deklinācijām, izskaņām, balsīgo un nebalsīgo līdzskaņu izrunu un rakstību, vārdu sastāvu, par pirmatnīgajiem un atvasinātajiem vārdiem. Bez dažādiem maziem rakstu darbiņiem klasē, kurus strādājam gandrīz katrā stundā, veicām 9 lielākus darbus, kas visi saistījās ar mācāmo vielu: 4 lielāki vingrinājumi mājās no grāmtas, 3 diktāti (viens ar uzdevumu, viens vielas nostiprināšanai, viens kontrolei), atstāstījums, sacerējums.

Šie rakstu darbi pietiekami nostiprināja īpašības vārdu rakstību. Bez tam leksikas krājumu paplašinājām ar daudziem jau-

niem vārdiem, likām pamatu to iekļaušanai aktivajā vārdu krājumā, jo meklējām sinonimus, iesaistījām tos teikumos, izlietojām rakstu darbos. Tā, piemēram, īpašības vārdi *možs, liegs, bikls, gauss, rāms, nīprs, cildens, cēls, drēgns, dedzīgs, spraigs, asprātīgs* u. c. skolēniem vairs nav sveši.

Interesants un vērtīgs bija darbs ar īpašības vārdiem pārnestā nozīmē. Skolēni sāka saprast, cik dažāda nozīme var būt vienam un tam pašam vārdam atkarībā no tā vietas teikumā un cik svarīgi ir prast vārdu pareizi izlietot savas domas izteikšanai.

Ms. P. 1. C.

A. SALDŪKSNE,

Valkas vidusskolas skolotāja

VIENOTĀ ORTOGRAFIJAS, INTERPUNKCIJAS UN RUNAS REŽIMA IEDZĪVINĀŠANA VALKAS VIDUSSKOLĀ

Skolēnu rakstīt un lasīt prasmes un viņu runas kulturas uzlabošanā daudz palīdzējuši Latvijas PSR Izglītības ministrijas 1953. gadā apstiprinātie nolikumi «Vienotais ortografijas, interpunkcijas un runas režims skolā. Par burtnīcu vienveidīgu iekārtojumu, to pārbaudi un labošanas veidu.»¹

Vienotais rakstu un runas režims ietver stingri noteiktas prasības, kas jārealizē visu klašu un priekšmetu skolotājiem.

Valkas vidusskola šim jautājumam 1954./55. mācību gadā vēltījusi nopietnu uzmanību. Vienotā ortografijas režima realizēšana apspriesta pedagoģiskās padomes sēdē, valodu skolotāju metodiskajās komisijās un klašu sapulcēs. Pieņemti konkrēti lēmumi, par kuru izpildi cīnās viss pedagoģiskais kolektīvs.

Vienotā ortografijas, interpunkcijas un runas režima noteikumos paredzēts, ka ikviena priekšmeta skolotājam jāstrādā, lai attīstītu skolēnu valodu, jo latviešu valodas skolotāji vieni nav spējīgi izveidot stabilas skolēnu runas un rakstu iemaņas. Mērķi varēs sasniegt tikai tad, ja skolotāji izvirzīs vienotas prasības.

Liela cīņa jāizvērs, lai iemācītu skolēnus runāt skaidri, pietiekami skaļi un saprotami. Nesaskaņoto prasību dēļ Valkas vidusskolā dažās klasēs skolēni bija sākuši runāt gandrīz čukstoši.

Ja manās stundās skolēni klusu lasīja tekstu vai nedroši un neskaidri atbildēja, arvien viņiem to aizrādīju, uzaicinādama runāt droši, pietiekami skaļi un izteismīgi. Bet, kā zināms, skolēni pierod pie skolotāju aizrādījumiem, un tie viņus vairs pietiekami neietekmē. Dažreiz vairāk palīdz klases biedru kritika; tāpēc cīņā pret neizteismīgām un klusām atbildēm iesaistīju visu klasi. Ja izsauktais skolēns atbildēja nepietiekami skaļi un pārējie nevarēja sekot bez piepūles, pēkšņi liku kādam skolēnam

¹ 1956. gadā iznācis jauns izdevums.

attālākajos solos turpināt. Uzaicināju skolēnus, kam atbilde izlikusies par klusu, pacelt rokas. Visa klase saprata, ka šādas klusas atbildes nav pilnvērtīgas. Lai cīnītos pret nepietiekami skaļu lasīšanu, liku skolēniem neskatīties grāmatā, bet klausīties lasītājā. Viņi nevarēja sekot un norādīja uz trūkumiem lasīšanas teknikā. Tā izdevās izlabot kluso runas veidu.

Svarīgi prasīt pareizu, skaidru valodu ne tikai stundās, bet arī ārpus tām. It īpaši jāvēršas pret neliterariem izteicieniem. Cīņā pret tiem iesaistījām komjauniešus, pionierus un skolas aktīvu. Mūsu skolā žargons nav plaši izplatījies.

Valkas skolās var samērā viegli iemācīt pareizu valodu, jo šajā apvidū runā vidus dialektā. Tomēr Valkas apkārtnes iedzīvotāju runā sastopamas arī izlokšņu īpatnības, piemēram, lietvārdiem un īpašības vārdiem ar izskaņām -iņš, -iņa nemīkstina līdzskaņus (mazīna liepīna), vīriešu dzimtes lietvārdu daudzskaitļa datīvā un instrumentālī lieto galotni -im (kokim, namim). Jaunākajās klasēs visvieglāk mācīties bērniem, kuru vecāki sarunājas literarajā valodā. Ar skolēniem, kas runā izloksnē, skolotāji strādā individuāli, norādot uz viņu raksturīgākajām kļūdām. Vidējās klasēs nav vairs vērojama tik liela mājas ietekme. Piemēram, VII klases skolniece K. senāk ārpus stundām runāja tieši tā kā viņas māte — izloksnē. Tagad šādas iezīmes skolnieces valodā gandrīz izzudušas.

Liela nozīme ir darbam ar vārdu krājumu. Skolēni burtniecās ieraksta jaunos, grūti atmiņā paturamos vai ar grūtībām izrunājamus vārdus. Mūsu skolā šis darbs noris ne vien latviešu valodas, bet arī citu priekšmetu skolotāju vadībā.

Īpaša skolotāju komisija izdarīja pēkšņu šo ierakstu pārbaudi. Iepriekš skolēniem bija pateikts, ka šāda kontrole būs, protams, nepaziņojot tieši kuru dienu. Tas pamudināja skolēnus turēt burtniecās kārtībā. Pēc pārbaudes komisija norādīja uz labiem piemēriem un trūkumiem. Tā atklājās ne vien skolēnu kļūdas, bet arī nepilnības skolotāju darbā.

Skolēnu izteiksmīgās lasīšanas un runāšanas izkopšanai 1955. gada 16. aprīlī skolā notika daiļrunātāju konkurss. Rezultātu novērtēšanā iesaistījām arī skolēnu pārstāvjus. Labākos deklamētājus godalgojām. Deklamatoru konkurss atklāja divus labus, līdz tam neievērotus daiļrunātājus, kas turpmāk uzstājās skolas sarīkojumos. Tas ierosināja arī pārējos skolēnus izkopt daiļskatnīgu un izteiksmīgu runu.

Pievērsāmie arī skolotāju valodas izkopšanai. Skolotāji cits pie cita konsultējās neskaidros jautājumos, piemēram, kā attiecīgā vārdā jāizrunā «e» (plati vai šauri).

Nopietnu cīņu 1954./55. mācību gadā izvērsām arī par tīrām un kārtīgām burtnīcām, par vienveidīgu to iekārtojumu. Lai pārrunātu, kā uzlabot skolēnu valodas kulturu, un saskaņotu prasības, sasaucām V, VI un VII klases valodu skolotāju apspriedi. Nolēmām, ka skolotāji centīsies visus ierakstus skolēnu burtnīcās izdarīt glīti un pareizi. Labākais paraugs šajā ziņā ir tematikas skolotājs Rūdolfš, kas ļoti glīti raksta stundās uz tāfeles, rūpīgi izdara ierakstus skolēnu burtnīcās un dienasgrāmatās. Glītu rokrakstu skolēni cenšas atdarināt.

Izvirzījām skolēniem noteiktas prasības. Pavirši veiktus rakstu darbus likām pārrakstīt rūpīgāk. Ja skolēns kropļoja rakstu, skolotājs viņa burtnīcā attiecīgo burtu ierakstīja pareizi, un skolēnam viena rindiņa ar to bija jāpieraksta pilna. Ja vēl burtu veidojums neapmierināja, likām rakstīt vairākas rindiņas, kamēr beidzot skolēns rakstīja pareizi. Dažreiz par neglīti un nekārtīgi veikto darbu pazeminājām atzīmi un arī burtnīcā ierakstījām piezīmi, par ko atzīme pazemināta, lai skolēns atcerētos aizrādījumu un censtos rakstīt glītāk. Arī vecāki, mājās kontrolējot skolēnu burtnīcas, varēja redzēt, kam jāveltī lielāka uzmanība. Atsevišķi skolēni, kam bija ļoti slikti rokraksti, papildus iekārtoja burtnīcas glītrakstīšanai. Katru dienu viņi klases audzinātāja vadībā uzrakstīja dažas rindiņas. Tā tas notika, piemēram, VI-a klasē (audzinātāja Mieriņa). Viņa katru rītu pārbaudīja, cik glīti norakstīts mājās uzdotais darbs (pus lappuses).

Vienotais ortografijas, interpunkcijas un runas režims aizliedz skolēniem rakstīt ar tādām spalvām un spalvaskātiem, kādi nav paredzēti skolai. Te tomēr bijām spiesti pieļaut izņēmumus, jo Valkas grāmatnīcā nebija piemērotu spalvu. Visu priekšmetu skolotāji raudzījās, lai skolēni pareizi turētu spalvaskātu un kārtīgi sēdētu solā.

Lai pamudinātu glītāk rakstīt, sarīkojām burtnīcu izstādi. Izstādījām labāko skolēnu latviešu, krievu, angļu valodas un tematikas rakstu darbu burtnīcas kā paraugus, no kuriem citi var mācīties. Izlikām arī visnekārtīgāko skolēnu burtnīcas, lai viņi turpmāk uzlabotu savu rakstības veidu. Izstādot sliktākās burtnīcas, sākumā šaubījāmies, vai tas dos vajadzīgos rezultātus, bet panākumi bija labi. Burtnīcu izstāde bija iekārtota pionieru istabā, un uz to skolēnus veda katras klases audzinātājs. Izstādē redzētais radija dzīvas pārrunas. Kā zēni, tā meitenes ar interesi vēroja eksponātus. Slikto burtnīcu īpašniekiem tas bija liels pārdzīvojums — visai skolai tika parādīts viņu vājais darbs. Turpmāk šie skolēni sāka rakstīt manāmi labāk. Burtnīcu izstādi iekārtojām arī vecāku kopsapulces laikā. Te gan rādījām tikai

labākās burtnīcas. Vecāki tās apskatīja ar interesi. Burtnīcu apdarē visu priekšmetu skolotāji ievēroja vienotā ortografijas, interpunkcijas un runas režīma noteikumus. Mācību gada sākumā priekšmetu komisijas apsprieda un saskaņoja burtnīcu vāku uzrakstus.

Prasījām, lai skolēni darbus veiktu slīprakstā, numurētu lapuses, atstātu burtnīcas iekšpusē 5—7 milimetru platu maliņu, ievērotu atkāpes, rakstītu ar vienveidīgu, tumši zilu tinti. Katras klases audzinātājs sekoja, lai skolēni sargātu burtnīcas no traipiem un nēsātu tās kartona mapē. Burtnīcas uzglabājās tīras bez ievākošanas. Mācību daļas vadītājs kopā ar skolēnu komiteju klasēs pārbaudīja burtnīcu iekārtojuma pareizību, kā arī to kārtību un tīrību. Pārbaudes notika brīvstundās.

Sakarā ar pedagoģiskās padomes lēmumiem katra priekšmeta skolotājam klases darbos jālabo skolēnu pareizrakstības kļūdas un, izliekot atzīmes, tās jāņem vērā. Šo prasību V—VII klasē izpildīja valodu skolotāji, bet vecākajās klasēs arī daži citu priekšmetu skolotāji. Tā fizikas skolotāja Ķuze IX klases darbos laboja skolēnu ortografijas un interpunkcijas kļūdas un ziņoja par tām latviešu valodas skolotājai. Sākumā skolēnos radīja izbrīnu, ka, piemēram, par fizikas klases darbu pareizrakstības dēļ pazemināta atzīme, bet ar laiku viņi saprata, ka ikkatrs darbs jāveic labā valodā un rakstībā.

Valkas vidusskolas skolotāji raugās, lai skolas sienas avīzes un zibeņi būtu bez kļūdām un ar glītu apdari. Skolas sienas avīzi (I—VII kl.) katru nedēļu izdod IV—VII klases skolēnu mainīgā redkoleģija, t. i., avīzi katru nedēļu laiž klajā citas klases skolēni. Klases audzinātājs atbild par savas klases izdotās avīzes saturu un valodu. Viens sienas avīzes numurs bija veltīts īpaši valodas kulturai — tematam «Rakstīsim un runāsim pareizi». Kāda skolniece uzsvēra rakstu kulturas celšanas nozīmi, norādot, ka burtnīcas labi atspoguļo katra skolēna stāju. Cits rakstītājs aicināja biedrus izkopt savu valodu un mācīties no mūsu rakstnieku bagātās izteiksmes. Trešais pastāstīja, kā pamatīgi apgūtā gramatikas viela sekmējusi viņa rakstu un runas prasmi. Jāpiemin, ka jautājums par skolēnu valodas kulturu apspriests arī citos sienas avīzes numuros. Piemēram, kāds marta numurs bija veltīts uzvedībai, bet divi rakstiņi attiecās arī uz vienoto ortografijas, interpunkcijas un runas režīmu. Rakstiņā «No IV-a klases dzīves» bija kritizēts skolēns M., kas uzdevumus nerakstīja burtnīcās, bet uz lapiņām. Otrs raksts ar zīmējumu norādīja, ka VI-a klases skolnieks R. ir neuzvedīgs, lieto neliterarus izteicienus, piemēram:

«Nevajag piekasīties!» Pēc tam attiecīgajā klasē apsprieda skolas sienas avīzē ievietotos kritiska satura rakstus.

Klašu audzinātāji, atsevišķos gadījumos sazinoties ar latviešu valodas skolotājiem, sekoja, lai klasēs izdoto zibeņu valoda būtu pareiza. VI-a klases zibeņi satura ziņā bija visinteresantākie, bet mācību gada sākumā tajos dažreiz bija pareizrakstības kļūdas, jo tos bieži izdeva bez klases audzinātāja pārbaudes. Mācīju šajā klasē latviešu valodu. Starprīdī pasaucu skolēnus pie zibens un liku pašiem atrast kļūdas un tās izlabot. Izdodot nākamos zibeņus, skolēni bija uzmanīgāki.

Skolas vadība sekoja, lai gaitēnos vai skolotāju istabā izliktie paziņojumi būtu glīti un pareizi noformēti. Kļūdainus rakstus neapstiprināja. Mācību daļas vadītājs noteica vienveidību ierakstos klases žurnalos. Katrs klases audzinātājs sekoja, lai ieraksti skolēnu dienasgrāmatās būtu tīri un bez kļūdām. Nepareizos ierakstus klašu audzinātāji laboja ar sarkanu tinti. Piektdienās vai sestdienās katrs klases audzinātājs savāca skolēnu dienas grāmatas, tās izlaboja un izdalot norādīja uz kļūdām. Divas reizes mācību gada laikā īpaša komisija triju skolotāju sastāvā pārbaudīja visu skolēnu dienasgrāmatas, ievērojot arī rakstu kulturu, un izlika par tām atzīmes.

Te jāpiebilst, ka dienasgrāmatās mūsu skolas jaunākajās klasēs (III—VII kl.) nerakstām uzdotos tematus, bet gan paragrafus un uzdevumu numurus. Arī vecāki izteikuši vēlēšanos, lai būtu atzīmēti paragrafi un uzdevumu numuri, jo pēc tiem grāmatā var daudz vieglāk sameklēt to, kas bērniem uzdots. Attiecīgā aile, kur ieraksta mājas uzdevumus, ir šaura, tā ka tur palaikam neizdodas sīki un precīzi atzīmēt tematu. Tikai vecāko klašu (VIII—XI kl.) skolēni dienas grāmatās ieraksta mājas uzdevumu tematus.

Vienotā rakstu un runas režīma realizēšanā esam veikuši tikai daļu pasākumu. Mūs te vēl gaida liels darbs.

**КРАТКОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ
СОДЕРЖАНИЯ ОПУБЛИКОВАННЫХ В НАСТОЯЩЕЙ
БРОШЮРЕ ДОКЛАДОВ ТРЕТЬИХ «ПЕДАГОГИЧЕСКИХ
ЧТЕНИЙ» ЛАТВИЙСКОЙ ССР**

Статьи, помещенные в брошюре, прочитаны в феврале 1956 года на третьих «Педагогических чтениях» Латвийской ССР.

Доклады объединены общей тематикой, касающейся развития устной и письменной речи учащихся. Затронуты очень важные вопросы преподавания родного языка и литературы: 1) обогащение словарного запаса учеников, 2) развитие навыков составления предложений и связного текста, 3) развитие навыков письменной речи, 4) система письменных работ.

В своем докладе «Развитие речи учеников на уроках литературного чтения» учитель Кулдигской семилетней школы № 1 И. Велде делится своим опытом по расширению словарного запаса учеников и по развитию навыков пересказа.

В докладе две части. В первой автор говорит о приемах объяснения новых слов. И. Велде это делает следующим образом: 1) он выписывает вводимые слова из соответствующего отрывка по литературному чтению и отмечает их в плане к уроку, 2) в течение урока он включает эти слова в беседу, пишет на доске и объясняет, 3) ученики записывают данные слова в тетради, 4) на следующем уроке ученики должны составлять предложения с усвоенными словами.

Правильно замечание учителя Велде, что записывать следует только современную лексику. Остальные непонятные слова нужно только объяснить, чтобы ученики поняли их значение. Учитель порекомендовал приобрести словари (орфографический и иностранных слов) и научил учеников пользоваться ими. С целью обогащения лексики учащихся И. Велде много работает с синонимами и образными выражениями, выявляя их связь с содержанием текста.

Во второй части своего доклада автор говорит о развитии навыков связного пересказа. Он требует от учащихся полных

ответов, пересказа по определенному плану, в котором должно быть введение, изложение и заключение.

Учитель Велде рекомендует учащимся, чтобы они, работая дома над текстом, пересказывали его вслух, так как это способствует закреплению навыков связного пересказа. Во время ответа ученика учитель останавливает его только на тех ошибках, исправление которых не прерывает мысли отвечающего, а остальные ошибки исправляются уже при оценке ответа учителем.

В докладе имеются и некоторые недостатки. Так, во-первых, учитель Велде не говорит о том, как он исправляет произношение учеников; во-вторых, доклад не отражает работы учителя над выразительным пересказом текста.

Учительница Наукшенской семилетней школы Э. Бруман в своем докладе «Как я повышаю культуру речи учащихся при изучении ими в V классе имени прилагательного» говорит о том, что она на уроке не только поясняет грамматические понятия, правила и определения, но и показывает их роль в различной и эмоциональной речи. Учительница Бруман не только развивает у своих учеников умение правильно выражать свои мысли, но и учит их говорить и писать выразительно и образно. С этой целью она с первого же урока подбирает устные и письменные упражнения по данной теме.

Письменные грамматические упражнения, диктанты, изложения и сочинения подчас объединены общей тематикой, например «Зима и связанные с ней картины природы и трудовой жизни человека». Постепенно, идя от простого к более сложному, при помощи упражнений, диктантов и изложений учительница подготавливает учеников к наиболее самостоятельному виду письменной работы — сочинению. Конечно, из года в год не следует обращаться к одной и той же теме.

Доклад учительницы А. Салдуксне «Осуществление единого режима культуры речи, орфографии и пунктуации в Валкской средней школе» не охватывает всех вопросов этой темы, а затрагивает некоторые из них: 1) проблему правильного почерка в связи с борьбой за чистые и аккуратные тетради учащихся, 2) коллективные и индивидуальные мероприятия по повышению культуры устной и письменной речи учеников, 3) роль школьной стенной газеты в этом отношении, 4) оформление деловых бумаг, дневников и других документов.

Автор подчеркивает значение слаженности учительского коллектива при осуществлении единых требований к речи учащихся.

Хотя вопросы, затронутые в докладе учительницы А. Салдусне, в Валкской средней школе еще не вполне разрешены, все же заслуживает внимания ряд хороших мероприятий: 1) обсуждение вопросов языка на педагогическом совете, в методических комиссиях преподавателей языков, на классных собраниях, 2) коллективный контроль дневников и тетрадей, 3) выставки тетрадей. Эти мероприятия вскрывают характерные недостатки устной и письменной речи учащихся, закрепляют единые требования учителей и оживляют интерес школьного коллектива к культуре родной речи.

SATURS

	Lpp.
1. H. Grase. Priekšvārds	3
2. J. Velde. Skolēnu runas kulturas attīstīšana literatūras lasīšanas stundās	7
3. E. Brūmane. Kā es veidoju skolēnu valodas kulturu, mācot V klasē īpašības vārdu	17
4. A. Saldūksne. Vienotā ortografijas, interpunkcijas un runas režīma iedzīvināšana Valkas vidusskolā	26
5. Краткое изложение содержания опубликованных в настоящей брошюре докладов третьих «Педагогических чтений» Латвийской ССР	31

KĻŪDU LABOJUMS

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt
14.	3. no augšas	pārdzīvodams uzdevumi mēnesis dienas grāmata	pārdzīvodams uzdevumi, mēness dienasgrāmata
20.	2. no augšas		
23.	14. no apakšas		
30.	4. un 16. no apakšas		

Par skolēnu valodas kulturu

Zinātniskā redaktore H. Grase
Literarais redaktors I. Niselovičs
Techniskais redaktors R. Oškāja

Nodota salikšanai 1956. g. 29. novembrī. Parakšūta iespiešanai 1957. g. 1. februārī. Papīra formāts 60×84 1/16. 2,25 iesp. loksnes. Metiens 2000 eksemplāri. JT 04275. Tipografijas pasūt. Nr. 4341. Iespiesta Izdevniecību un polīgrafiskās rūpniecības Galvenās pārvaldes 8. tipogrāfijā Rīgā, Dzirnavu ielā 113.

Bezmaksas izdevums.

Отпечатано в типографии № 8 Латгавиздата, г. Рига, ул. Дзирнаву 113.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher due to its orientation and fading.

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0309065251

(70)

OBLIGĀTAIS EKSEMPLĀRS

BEZMAKSAS IZDEVUMS

252